

GÁLFALVI GYÖRGY

**SZÁRNYAS
MALOMKÖVEINK**

Arcképek

Bookart, 2022

Támogató a Romániai Magyar Demokrata Szövetség
és a Communitas Alapítvány

Szerkesztette Markó Béla

ISBN 978-606-8994-47-5

© Gálfalvi György, 2022

© Bookart, 2022

Szárnyas malomköveink

Az ember sohasem tudja, kiben és mikor csobbannak a szavai. Leszoktunk – leszoktattuk magunkat – arról, hogy figyeljünk a csobbanásokra. Még hogy csobbannak... Hiszen világos: a szavak és a mondatok hol piheként, hol szárnyas malomköveként röpködnek a levegőben, sem talajt, sem vizet nem tudnak fogni.

Amikor néhány évvel ezelőtt a bukaresti Magyar Művelődési Központ igazgatója telefonon arra kért, vezessem be Gion Nándor bukaresti estjét, s utána a közönség előtt beszélgessek el vele, mert a szerző ehhez ragaszkodik – előbb hitetlenkedtem, azután értetlenkedtem. Miért gondolt éppen rám Gion Nándor? Hiszen addig többnyire csak tanácskozásokon találkoztunk, s a tanácskozások után másokkal együtt fehér asztal mellé, kedélyes makutyi dumapartikra ültünk össze megrotyogni a történeteket; négyszemközt és hosszabban csak egyszer beszélgettünk, talán 1992-ben, a budapesti Thököly utcai szállodában, ahol ő – lakásgondjai megoldására várva – hetek, sőt hónapok óta tanyázott, én két éjszakára szállóvendégeskedtem. Behívott a szobájába, sok konyakot ittunk, s jóízűen anekdotáztunk mindarról, ami az elmúlt évtizedekben velünk és körülöttünk történt Délvidéken, illetve Erdélyben, lényegük szerint kísértetiesen hasonló körülmények között.

Irodalomról alig esett szó. Noha csaknem minden megjelent könyvét olvastam, eddig egy sort sem írtam Gion Nándorról. Nem értettem, miért esett éppen rám a választása.

Azon a bukaresti estén szokásom szerint szabadon szóltam, jegyzeteimet nem őriztem meg, így csak sejtem, miről beszélhettem: valószínűleg arról, hogy Gion Nándor történelmi családjának az egyetemes magyar irodalom egyik legjelentősebb írói teljesítménye, s rangját többek között az is jelzi, hogy hősei – Rojtos Gallai István, Rézi, Török Ádám, Gilike – feledhetetlenek. Valószínűleg azt a rögeszmét is kifejtettem, hogy a köztudatba az az író kerül be, akinek a közérzetében az olvasó a saját közérzetére ismer. Úgy emlékszem, a nyilvános interjúban arra vártam választ, Gion Nándor esz-köztárában a *Virágos Katona* és a *Rózsaméz* szélesen hömpölygő narrációját miért váltotta fel fokozatosan a közvetettebb ironikus előadás a harmadik könyvében – *Ez a nap a miénk* – és a *Börtönről álmodom mostanában* című regényében. Nándor vallomásos kedvében volt, egészen megfiatalodott, miközben beszélt; azt az arcát mutatta, azokat a történeteit mondta el, amelyeket egy 1983-ban róla készült portréfilmjéből ismerhettem volna – de én ezt a filmet csak 2002 szeptemberében, immár halála után láthattam. A sikeres est után nagyon szerettem volna hosszasan elbeszélgetni vele, de nem volt rá alkalom: régi ismerősök vettek körül külön-külön mindkettőnket, késő éjszakába nyúlt a trécselés.

A bukaresti nyilvános interjú nem folytatódott; Gion Nándorral azután is többször ültünk közös asztal mellé, de sohasem maradtunk négyszemközt. Pedig éreztem, hogy hosszasan és bensőségesen tudnánk beszélgetni, például a *Virágos katona* titkáról; arról, hogy valóban el lehet-e menni onnan, „ahol ronda dolgok történnek”, ki lehet-e lépni abból a képből, „ahol a Megváltót korbácsolják”, vagy arról, hogy meddig vihet el képzeletünk a Kopasz Halász csónakján, ha visszatérve ugyanarra a Kálváriára érünk. Bensőségesen, de a könnyedség látszatát megőrizve kellett volna beszélgetnünk azokról a remekbe szabott novellákról is, amelyeket Gion Nándor – utánanyúló emlékeiről és a frissen megtapasztalt életről – az utóbbi években közölt, s amelyekből hátborzongatóan vicsorog és vigyorog ránk az ezredforduló véres valósága.

Nem maradtunk négyszemközt Veránkán sem; úgy tűnt, nem sürgős megkeresni rá az alkalmat. Adomáztattunk és énekelgettünk, szemlélődtünk kifelé és befelé, kimenőt kapó bakaként örvendtünk szabadságunknak. Egyik utolsó esténken Gion Nándor utánam szólt: – Gyurka, gyere vissza! Nem mentem vissza. Rossz baka voltam, a kimenőre is magammal vittem gondjaimat, nem akartam másokat terhelni velük. Egyedül ültem ki a sarokszoba erkélyére; reggel Nándor elmondta, hogy miután a többiek szétszéledtek, ő is sokáig ült egyedül a nagy közös erkélyen. Ha nem vagyok olyan béna, s kilépek hozzá, valószínűleg jót beszélgethettünk volna. De ültünk

külön-külön, magunkba zárva a Duna partján, hallgattuk a fürdőző halak csobbanásait. A Duna fölött a sötétben pihék és szárnyas malomkövek röpdöstek, sem vizet, sem talajt nem tudtak fogni.

2002

Becsüljük meg hóhérainkat!

Sorok Székely Jánosról

A legokosabb ember volt, akit valaha ismertem. Butaságom történetéhez tartozik, hogy sokáig nem kértem az okosságából.

Húsz éven át összeért íróasztalunk a szerkesztőségben; legszűkebb családomon kívül talán senkivel sem töltöttem fizikai közelségben annyi időt, mint vele. Harminc éve, 1964-ben írtam először róla, drámai monológja, a *Dózsa* kapcsán, s a *Caligula helytartója* megjelenése (1972) óta vallom, ha kellett – és sokszor kellett –, vitázva: Székely János a kortárs magyar irodalom egyik legjelentősebb alkotója. Tudtam tehát, hogy ki mellett töltöm délelőttiemeit: tudtam, de időbe telt, amíg felismertem, mennyire hálás lehetek a sorsomnak ezért.

Közhely – Székely János aforizmájával „a bölcsesség: belátni a közhelyek igazságát” –, hogy a klasszikusokat jobb kellő távolságból ismerni – s ez részben Székely Jánosra is érvényes. Alkata szerint udvarias, figyelmes, kellemesen társalgó, jó humorérzékkel megáldott fiatal lehetett, de az évek során, sejtethetően vereségekkel felérő sérelmei hatására, rigolyás, síránkozó, szerencsétlenségét fitogtató, koravén férfivá keseredett. Pontosabban szólva: keserítette önmagát. Sokáig arra gyanakodtam, szántsándékkal ingerli környezetét, kihívja maga ellen a sorsot; túlságosan

látványosnak találtam szüntelen sopánkodását, mutatványosnak kozmikus pesszimizmusát, tetszelgőnek dacos defetizmusát, hamisnak harsányan hangoztatott közömbösségét. Mert mit is mondott mindjárt beköszöntésként Székely János a krónikus beavatkozási viszketegségben szenvedő, tehetetlenségre szorítottan is világmegváltó terveket szövő ifjoncnak, aki voltam: arra figyelmeztetett, hogy az ember, ahogy cselekvő részese lesz a világnak, menthetetlenül elveszti ártatlanságát és elaljasodik. S amikor döbbenet afelől érdeklődtem, hogy ezek után mi dolgunk maradna, így okított: az egyetlen emberhez méltó magatartás, ellenállás nélkül elszenvedni mindazt a csapást, amit a cselekvő emberek zúdítanak a nyakunkba. Ellenállás nélkül – emelte fel az ujját – mert aki ellenáll, óhatatlanul ugyanazt a vétket követi el, mint aki támad. S mondta ezt éppen nekem, aki úgy éreztem, a cselekvés lenne a lételemem, s Bálint Györggyel együtt vallottam: akkor vagyunk tárgyilagosaak, ha nem mérjük egyenlő mértékkel a védekezőt és a támadót, a gyenge Pétert és az erős Pált. Csoda-e hát, ha ellentmondtam Székely Jánosnak?

Éveken át folyó, sőt hömpölygő vitáink lényegében különböző sugarú, de koncentrikus körökben ugyanazon pont körül forogtak, miközben nyilvánvaló volt, hogy nem győzhetjük meg egymást, hiszen éppen Székely János írta le: „A bizonyítás merő időpocsékolás azokkal szemben, akik más axiómákat fogadtak el.” De ezek a délelőtti beszélgetések számomra felmérhetetlenül tanulságosnak bizonyultak: axiómarendszeremet ugyan

nem rendítették meg, de Székely János gondolkodásának koordinátái, imponáló műveltsége, az egyetemes szellemtörténetből merített, pontosságában szemléletes példatára lényegesen kitágította meglehetősen szemellenzős világnézetemet. Nagyon fontos felismerésre vezettek rá e viták: az érvek érdekesebbek az axiómáknál, s egy okos ellenlábás több figyelmet érdemel, mint egy korlátolt bajtárs.

A húsz év alatt, azonkívül, hogy Székely János tudását haszonélvezhettem, alkati és személyes titkait is megismerhettem. Mindenekelőtt azt, hogy nemcsak ő hívta ki a sorsot; őt is kihívta maga ellen a sors, amikor génjeibe oltott tehetsége mellé szinte gyermekkorában olyan élettapasztalattal látta el, amelyet mások évtizedek alatt sem biztos, hogy megszereznek. Székely János tizenöt-tizenhat évesen végigutazta – főleg végiglovagolta – a romjaiban füstölgő Európát, megjárta a poklot, mondhatni olcsón vesztette el illúzióit, nem volt, ami a valóságtól elszakítsa vagy gúzsba kösse gondolatait. Illúzióit korán elveszítette – s én nem győzöm eléggé irigyelni hallatlan szerencsését –, de az eszmények szükségességébe vetett hitére is korán rátalált. A folyamatos együttlét során óhatatlanul kivillanó emberi gyengeségekkel való derűs, sőt kaján számvetés mellett őszinte csodálattal tapasztaltam: Székely János ritka egyenes ember volt, aki nemcsak másokról tételezte fel, hogy azt mondják, amit gondolnak, hanem önmagára is kötelezőnek tartotta az őszinteséget. Több mint érzéke, köze volt a lét alapvető kérdéseéhez, s a mindennapi társalgásban is arra

törekedett, hogy maximális pontossággal fogalmazza meg véleményét. Axiómákat és aforizmákat villantó mondatai hallatán úgy tűnt, beszélgetés közben is alkot; felismert igazságait szóban és írásban rögzítményesen ismételte, görgette, mint patak a követ, hogy ke-rekké csiszolja őket. Amikor még jobb volt a memóriám, Székely János versei észrevétlenül ragadtak meg benne, prózájából is passzusokat tudtam felmondani, s – tudtommal – soha le nem írt rögtönzéseit is megjegyeztem. Emlékszem például, hogy főszerkesztőnk elleni állandó berzenkedésemet lehütendő arra intett: csak a történelem logikájára haragudhatunk, s nem azokra, akiken keresztül ez megvalósul. Szavaiban több mint igazság, bölcsesség, sőt életbölcselet volt, én mégis minden idegszálammal tiltakoztam ellene, s mindannyiszor szóvalommal vegyes indulattal figyeltem, hogyan hajtja le megalázva Székely János nemes vonású, megöszült fejét egykori osztálytársa előtt, mert kettejük kapcsolatában a történelem logikáját vélte felfedezni. De legszívesebben nem Székely János lehajtott, hanem felemelt – gyönyörű, boltozatos, okosságot sugárzó – homlokára emlékszem, fejtartására, amikor egyszer fellázadt. Ott állt a marosvásárhelyi Kultúrpalota színpadán, mert kényszerítették, hogy odaálljon, fővárosi és helyi hivatalosságok színe és verbuvált közönsége elé, s az ünnepi alkalomhoz illő dicsőítő óda vagy legalább lágyabb ének helyett az értelem lázadásának indulatával kiabálta a hatalom arcába *Szelekció* című versét:

*Mert kivesztek a farkasok,
S mert nem vadássza senki őket,
Itt girhesek és borzasok
És szinte törpék már az özek.
A jót velünk sem az teszi,
Ki ölbe vesz s álomba ringat,
Hanem ki veszünk éhezi.*

Becsüljük meg hóhérait.

Nyugdíjba vonulása, vagy inkább nyugdíjba menekülése után – pontosan 1989. március 7-ig, 60. születésnapjáig maradt a szerkesztőségben, egy percig sem tovább – talán félbeszakadt délelőtti beszélgetéseink pótlására, elkezdtek egymást látogatni. (Azelőtt kétszer voltunk egymás lakásán; tudtommal egyetlen kollégánkkal sem járt össze.) Ezeknek a délutáni és esti találkozásoknak a hangulata azonban merőben különbözött ama délelőtti beszélgetésektől; hiányzott belőle a már-már rituális ellentmondás ingere, a süstörgő ellentét, s több volt benne a kitárulkozás. Úgy tűnt: az évek teltevel egyre több mondanivalónk van egymás számára. Egy ilyen látogatás alkalmával, az almafa alatti poharazgatás közben kaptam Székely Jánostól a legnagyobb elismerést: bevallotta ugyanis, hogy miközben szóban és írásban nem szűnt meg csúfolni naivságomért, azt igyekezett kitapogatni, kik azok, akik engem manipulálnak. S végül bele kellett törődnie, engem nem manipulál senki. De nincs is rá szükség – tette hozzá kedvesen –,

te önmagadat manipulálod. Én is kedves akartam lenni hozzá, ezért felmondtam neki két axiómáját, jelezve, hogy bár nem értek egyet velük (nem! nem! soha! – ugyebár), de egy idő óta – 1991-et írtunk –, ördög tudja, hogy miért, túlságosan gyakran jutnak eszembe. Az egyik axióma így hangzik: *„Bármit remélünk (cselekvően) a történelemtől, idővel mindig meghozza. De soha nincs köszönet benne!”* A másik axióma pedig emígy: *„Szükségképpen elérkezik a pillanat, amikor a cselekvő ember felsóhajt: nem ilyen lovat akartam!”*

Amióta nem beszélgetünk, gyakran járok el a háza előtt. Ilyenkor önkéntelenül is felnézek az ablakára, amely mögött barlangjába húzódva dolgozott. Most már eggyel több okom lesz arra kerülni: a ház falán ott áll az emléktábla, szobrász fiának kiváló alkotása, Székely János – és Varró Ilona – arcának és alakjának, kőbe zárt, gránitba faragott hiányával emlékezve és emlékeztetve rájuk. Hozzá és művéhez méltóan – időtállóan és feledhetetlenül.

1994

A hiányzó Sára Sándor

Hencegni fogok: Sára Sándor előbb készített velem interjút, mint én vele. Az ezredforduló körül lehetett – nem emlékszem pontosan az időpontra, –, amikor Sándor Marosvásárhelyen járva közölte, hogy saját archívuma számára dokumentumokat gyűjt mindarról, ami 1989 decemberében és utána Marosvásárhelyen történt, előrebocsátja, lehet, hogy valamikor felhasználja, lehet, hogy nem, vállalom-e, hogy beszéljek. Természetesen vállaltam. Őszintén szólva nagyon kíváncsi voltam arra, hogyan készíti interjút Sára Sándor. Megtudtam. Leültetett egy el-sötétített szobában, ő leült a kamera mögé, igazított valamit rajta és rám szólott: – Mondjad! Azt hiszem, két órát beszéltem egy szuszra, de lehet, hogy többet. Sándor arcát a sötétben alig láttam, igyekeztem a kamerába nézni, de amit mondtam, nem a kamerának, hanem Sára Sándornak mondtam. Leírtam már, hogy szerintem az interjú arckép és önarckép egyszerre, az a műfaj, amiben a szerző mással mondhatja el, amit akar. Nos, az alatt a két óra alatt mindennél erősebben éreztem, hogy az, akivel szemben ülök, pusztán jelenlétével befolyásolja azt, amit mondok, s azt is, ahogyan mondom. Nem kérdezett közbe, nem terelgetett, legfennebb a kamerán igazított olykor, mégis mindvégig úgy éreztem, hogy nem beszélélek, hanem beszélgetünk.

Van a fiókomban egy fénykép, amelyen 1992-ben a *Hitel* munkatársaival ülünk a kertben az almafa alatt, a nagy közös asztal körül. Tornai József és felesége, Rátkay Ildikó, Simonffy András, Lázár Ervin, Nagy Gáspár, Döbrentei Kornél társaságában forgatjuk poharainkat, oldott hangulatban, az asztal mellett Csoóri Sándor és Sára Sándor állnak figyelmeztetően. Előző nap a Látó Irodalmi Színpadán tartottak nagy sikerű estet, a vacsora utáni beszélgetés elhúzódott, most késő délelőtt a búcsúzás zajlik, de hiába a Sándorok sürgetése, a társaságnak nem akarózik felállni a poharak mellől. Végül Sára Sándor megelégedi a huzavonát – később sokszor tapasztaltam, hogy nem elrontója a vigasságnak –, halkán annyit mond: – Akkor én megyek! Elindul a kapu felé, a legények kihörpintik italukat, mintegy vezényszóra indulnak utána. Figyelem a panyókára vetett kabátban cammogó Sára Sándort: nincs benne semmi a vezérből, mégis vezérel. Nem tehet róla: ilyen.

1995-től tizenöt évig voltam a Hungária Televízió Kuratóriumának tagja, ennek egy részében Sára Sándor volt a Duna Televízió elnöke. Tizenhárom évig a Lakiteleki Filmfesztivál zsűrijének tagjaként követhettem közelről a zsűri elnökének, Sára Sándornak a munkáját. Követtem, írtam, de pontosabb így fogalmazni: csodáltam. Tapasztalataimra alapozva bevalottan elfogult vagyok: én a Duna TV történetét két szakaszra osztom. Az első Sára Sándor jelenlétéről szól. A második a hiányáról. A nézők a képernyőn

megjelenítve érzékelhették mindkettőt. Mi, akik a kuratóriumi gyűléseken részt vettünk, annak is tanúi lehettünk, micsoda gigászi erőfeszítésbe került Sára Sándornak és csapatának a Duna TV hajóját az ellenszélben az eredetileg bemért irányba kormányozni. Ellenszélben – mondom –, mert 1995-ben, amikor a kuratórium a határon túli kurátorokkal kiegészülve hivatalba lépett, mi, a határontúliak megdöbbenve tapasztaltuk, hogy a kezdetben civilizált hangnemben folytatott vitákban milyen személyes érdekeltségek és politikai tendenciák feszülnek egymásnak, noha a sajtó, kívülről nézve, még sokáig teljes joggal a béke szigetének nevezte a Duna TV-t. Sára Sándor intézményvezetőként úgy forgatta a *Duna TV* című filmet, hogy maradéktalanul érvényesíteni próbálta szuverén egyéniségét, s nemcsak a maga, hanem alkotóközössége nevében is elhárított minden kísérletet, amely beavatkozni kívánt az alkotás folyamatába. Tette ezt rátartian, a művészet becsületének védelmében, érdekében és eredményesen. Ez az eredményesség díjakban is mérhető volt (UNESCO-Kamera díj, „A világ legjobb kulturális tévécsatornája” cím), de Sára Sándor számára a legnagyobb elismerés a nézők ragaszkodása volt, melyet a szó legszorosabb értelmében lépten-nyomon érzékelhetett.

A Duna TV és a Hungária Televízió kuratóriuma történetének második szakaszáról, amely Sára Sándor hiányáról szól – nem szívesen írok. Jó lenne elfelejteni, de nem lehet. Beadványokra emlékszem, amelyeket a

kuratórium megbízásából többnyire Kántor Lajossal és a délvidéki Józsa Lászlóval fogalmaztunk, az Országgyűlés elnökének címezve (s amelyekre természetesen választ sem kaptunk), kuratóriumi gyűlésekre, amelyeken a kurátorok a közöttünk levő bizalom jeleként egymás feljelentésével és a számvevőszékkel fenyegetőztek, egy bejelentésre, miszerint a Látássérültek Egyesületének képviselője kilép a kuratóriumból, mert a legutóbbi gyűlésen tapasztaltak után nem szeretne újabb infarktust kockáztatni, s emlékszem egy felszólalásomra, amelyben megjegyeztem, hogy a „béke szigetén” rezignált érdeklődéssel figyelem, mikor vágnak kupán a bennszülöttek. 2010-ben egy kuratóriumi gyűlés zárásaként, minden előzetes bejelentést mellőzve és elbocsátó szép üzenet nélkül egyszerűen szétzavartak minket.

Hivatalba lépése után Sára Sándor utódja behívott az elnöki szobába, a kredencből kivett egy flakó bort, töltött két pohárba, s a szemembe nézve arra kért, mindazt a szeretetet és tiszteletet, amelyet részemről Sára Sándor irányába tapasztalt, próbáljam meg rá is átruházni. A bor nem volt rossz, de nyomába sem ért a köveskálnak, amelyet Sándorral többek között ebben a szobában is ittunk. Feszengve néztem vissza vendéglátómra, s valami olyasmit válaszoltam, hogy a szeretet átruházhatatlan, de törekedjünk mindketten arra, hogy eredményesen tudjunk együtt dolgozni.

Sára Sándorral egyszer én is készítettem interjút. *Hol vannak a katonák?* című könyvének bemutatóján Marosvásárhelyen, a Bernády Házban megkérdeztem tőle: – Leírták rólad, hogy nincs vereségérzeted. A Duna TV elnökeként nem tudtunk megvédeni. Nem fogod fel vereséggként, hogy ott kellett hagynod az elnökséget? Ma is emlékszem a szemére és a hanglejtésére, amikor tempósan válaszolt: – Amikor sok rábeszélés után az elnökséget elvállaltam, abban a tudatban tettem, hogy vannak kötelességek és feladatok, amelyek előtt nem lehet kitérni. Amikor eljöttem, azzal a tudattal jöttem el, hogy ami tőlem telt, azt megtettem.

2013

A köztünk élő Páll Lajos*

Meghallgattuk Páll Lajos verseit, a falról Páll Lajos képei néznek ránk, ha akarnánk, sem tudnánk megtenni, hogy ne nézzünk vissza. Páll Lajos világában vagyunk, itt van közöttünk, mellettünk. Ügyelnem kell, mit mondok róla, mert rám mordul.

Mindig bosszantott, amikor ezt a világot vájt fülű és vájt szemű ítések azzal igyekeztek hangzatosan – szerintük telibe találóan – jellemezni, hogy „sajátos”. Semmitmondónak éreztem a jelzőt, hiszen minden művész „sajátos”, külön világot teremt, márpedig Páll Lajos vérbeli művész, ezt azok is kénytelenek voltak elismerni, akik ebben a világban nem tudtak vagy nem is akartak eligazodni.

Több mint fél évszázados barátság fűz – nem fűzött, hanem fűz – Páll Lajoshoz, ennek alapján igyekszem fogódzót kínálni az eligazításhoz. Évtizedekkel ezelőtt egy róla szóló írásomat így vezettem be: „Páll Lajost érdemes megnevetetni: hátszaga van a kacagásának. Az ilyen kacagás nem pillanatnyi derűt, hanem létszemléletet jelez, a poén vagy a látvány emlékeket és tapasztalatokat egyberántva egész petárdasort robbant, ennek a ropogását hallani. Magja és sugárzása van a nevetésének, másokat is magával ragad. Aki így nevet, arról azt is tudom, mit vesz halálosan komolyan.” Írtam mindezt arról a

* Elhangzott 2018. március 27-én, a Páll Lajos 80. születésnapjára rendezett emlékkiállításán.

Páll Lajosról, akiről közös barátaink is azt állították, hogy mindig mogorva és mindenkire gyanakodva néz a kalapja alól. Egyszer megkérdeztem tőle, mikor tanult meg így kacagni, Azt válaszolta: „Későn. Savanyú, görcsbe rándult gyermek és kamasz voltam. Az önmegtartás ösztöne súgta, hogy nevetve többet lehet elviselni. Amikor a legnagyobb nyomorúságba kerültem, versenyeztek értem a csoportvezetők, mert a többieket is jókedvre tudtam deríteni.”

Óriási szerencsénkre, Páll Lajosban nemcsak az önmegtartás, hanem az önmegvalósítás ösztöne is erőteljesen működött. Márai Sándor sokak számára triviálisnak tűnő szavaival: „Az ember (a művész is) nem az, akinek születik, hanem aki lesz belőle. Nemcsak jelenség, hanem cselekmény, nemcsak öröklí, hanem csinálja is önmagát.” (Az arisztokratikus stílusművész Márai csökönyösen ragaszkodott a csinálni szóhoz, naplójában többször visszatért rögeszméjéhez.) Páll Lajos kezdetben ösztönösen, idővel egyre tudatosabban „csinálta” önmagát. Anyágilag, lelkileg, szellemileg, művészileg céltudatosan építkezett. „Amit megtanultam, azt magamtól tanultam” – vallotta önérzetesen, amikor mestereiről faggatták, de az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy kitűnő érzékkel kereste és korán megtalálta a társakat, akik hozzásegítették ahhoz, hogy rájöjjön: mit és hogyan kell önmagától megtanulnia.

Az önmagától való tanulás nem szakadt meg a négy év alatt sem, amelyet 20 és 24 éves kora között börtönben, jórészt a Duna-deltában töltött, olyan

sorstársai mellett, mint Páskándi Géza – hosszú ideig voltak egymás „ágyasai” a vaságyak harmadik emeletén – vagy Dávid Gyula. Tőlük is tudom: Páll Lajos a rácsok és a szögesdrótok között is szabad ember maradt. Szabadnak lenni azt jelenti, hogy önmagunk lehetünk. Számomra ez a legfontosabb mondat, amit Páll Lajosról el kell mondanom.

Páll Lajos 1962 októberében jött ki a börtönből. Nem emlékszem a pontos dátumra, de arra igen, hogy hamarosan megjelent Kolozsváron, a Gaál Gábor irodalmi körben. Éles az emlék, feledhetetlen. Darócruhában, ormótlan bakancsban volt, amikor megkeresett a sarokban, ahol ülni szoktam, kezét nyújtott: Páll Lajos vagyok. Úgy tudom, ismer. Ismertem, pontosabban szólva, hallottam róla. Az ötvenes évek végén Marosvásárhelyen az irodalmi körben gyakran emlegették a nevét, Kolozsváron is elevenen élt az emléke. Tudtam tehát, hogy kivel fogok kezét. Négy évvel fiatalabb létemre ösztönösen letegeztem, s felmondtam *Anyám mozaik arcképe* című versét, amely szájról szájra járt közöttünk. Most is fel tudnám mondani, de a biztonság kedvéért inkább felolvasom.

Gyérül a gyapjúkötény...

.....

*Kisebb lett tömör-éj-kontya
álmát egy bokor kőkény
tavasszal a szélbe bontja*

Fazékról bomlik a máz

.....

Ez hát az életnek rendje?

Erőst az álma aláz,

álmot aláz, aki gyenge.

Szólna az almavirág...

.....

Kacag, csak kacag a kékség,

egyszer a nap felé szállt,

sólyom volt s bogárnak vélték.

Kör után a világ legtermészetesebb módján, mondhatnám szertartásszerűen együtt ültünk be az Egyetem utcai kocsmába. Lajos komor volt, nehezen oldódott. Bár első találkozásunk után kerestük, és meg is találtuk az alkalmakat a hosszabb beszélgetésekre, időbe került, amíg elkezdtünk egymás társaságában tele szájjal nevetni. De amikor a gát átszakadt – emlékezetem szerint jóval első marosvásárhelyi kiállítás előtt –, olyan bensőséges baráti kapcsolatba kerültünk, hogy mások mellett én is közelről követhettem, miként teremtett önmagára szabott világot életében és művészetében.

Páll Lajos önmagára szabott világa és művészete körül egész legendakör kering, s én érdeklődéssel figyelem, de nem igazán szeretem azokat a legendákat, mert félreértések forrásai is lehetnek, s eltakarják az alkotót és művét. Ilyen félreértés például szerintem az, hogy Páll Lajos sikerének, a versei s főként

képei iránti párját ritkító érdeklődésnek az a titka, hogy egy konzervatív falusi világ emlékét őrzik. Azt is leírták, nem minden célzatosság nélkül, hogy ez a kollektivizálás előtti, letűnőben lévő, méltán feledésre ítélt korszerűtlen világ. Kétségtelen: a képeken megörökített házak jó része akár falumúzeumba is beillene. Páll Lajos modelljei (falusfelei: a fazekasok, fuvarosok, favágók, földművesek) mestersége szakértők szerint letűnőfélben van, a búbajos bivalyokra (Páll Lajos jelzője) és a lovakra rossz idők járnak, a kecskék és a tehenek (Páll egyik képének *Tehén öfelsége* a címe) egyelőre még tartják magukat, de ki tudja, gazdáikkal együtt mi lesz a sorsuk, nem válnak-e együtt korszerűtlenné. De a tréfát és ezzel együtt rossz előérzetünket félretéve: a magam részéről Páll Lajos sikerének egyik titkát abban látom, hogy lakható és működő világot teremt meg, melyben minden a maga helyén maradt, s közönsége azt értékeli, hogy személyes és közös emlékeket őriz, képei állandóságot és otthonosságot sugároznak. A kulcsszó szerintem az otthonosság és az otthonosság utáni sóvárgás. Arra is gondolok, hogy néhány évtizeddel ezelőtt az otthontalanság bizonyossága nagyobb biztonságot nyújtott, mint az a bizonytalan otthonosság, ami körülvesz. Miközben falvak, tájak, egész tájegységek, évszázados mesterségek és életformák vesznek ködbe és hátrálnak ki látókörünkől, feldúsul a hagyományörzés értelme. Nem tudom, kitől parafráztam, de a lényegét jegyeztem meg. Az igazi hagyomány sohasem a múlt élethű visszaállítására törekszik, hanem arra, hogy

ellene szegüljön a pusztulásnak, amit az idő, feledés, a dolgok természetes halála elhoz közénk. Páll Lajos művészetét, képeit és verseit egyaránt a pusztulásnak való elleneszegülésnek éreztem és érzem. Hatásának, sikerének a titkát is itt keresem. Nem hallgathatom el gyanúmat: idegenbe szakadt hazánkfiak is azért viszik, hozzadják műveit, hazaküldött fényképeiken azért ülnek és állnak a Páll Lajos-képek alá, mert önmaguknak és az itthoniaknak jelezni akarják: ők lélekben itthon vannak. Legalábbis őrzik emlékeiket, vágynak az otthonra. Ami az elmenteket és az otthon maradtakat összeköti, az sokkal fontosabb, mint ami elválasztja őket.

Páll Lajos sokszor megfogalmazta: fecskefarkú a művészete, a festő és a költő ugyanazokból a motívumokból, mert ugyanabból az életérzésből építkezik. Székely János írta le értő kritikájában: vers a képnek, kép a versnek sokszor csak variánsa. (Nosztalgiazunk egy rövidet: most is hallom Székely János hangját, aki az *Igaz Szó* szerkesztőségében a szomszédos íróasztalnál olvasta Lajos verseit, s amikor ahhoz a sorhoz ért, hogy „aki dörmög, deresedik”, felkiáltott: „Vesszek meg, ha értem, mit jelent, de remekül hangzik, és látom!”) De a motívumok azonosságánál is lényegesebb Páll Lajos idevágó tárulkozása: „Az embernek van egy mélyen gyökerező, alapvető mondanivalója, s ha nem tudja megfesteni, akkor megírja versben, eltáncolja vagy elénekli.” Az évek során többször is tanúja voltam, hogyan próbálta meg Páll Lajos énekben és táncban áttörni önmagunk közölhetetlenségének

falát. Bandázásaink idején szokásunk volt a beszélgetést versekkel folytatni (amikor kettesben voltunk, sokszor hallottam Páll Lajos új verseit első mormolatban), s szövegek fogytán magától értetődően – azt is mondhatnám, témába vágóan – kezdtünk énekelni. Ha a szóból és énekből is kifogytunk, úgy hallgattunk el, hogy a csend sohasem feszélyezett, mert tudtuk, főleg éreztük, hogy miről hallgattunk. De olykor az is megtörtént, hogy a feszültség táncba tört ki valamelyikünkben, s mi is hangulatának uszályába kerültünk. Ilyenkor mindenki egyedül járta az özvegy legények táncát, ki-ki a maga tudása, hangulata és vérmérséklete szerint. Barátaim mozdulatait szavaiknál is jobban megőriztem. Megírtam, hogy halott barátaim olykor megöregedve jönnek szembe az utcán, s én nem vonásaikról, hanem mozdulataikról ismerem meg őket. A táncoló Páll Lajos is így eleven bennem. Nem figurázott, nem szilajkodott, tánca inkább pantomimhoz hasonlított: alig topogott, de minden porcikájában érezni lehetett a ritmust és a robbanásra kész indulatot, mongolos arcának mimikája és szemvillanása a mutatványosok között is ráterelte a figyelmet. Elkápráztatva néztük, s eszünkbe se jutott, hogy énekek kísérik, ehhez a tánchoz nem kellett mankónak dallam. Táncában egész egy tömbből faragott lénye benne volt, az *E se tánc* sorait illusztrálta: „ebbe sajdukt annyi ősöm időt-táncolt lába”.

Most, amikor e sorokat írom, egykori beszélgetésünk jut eszembe olyan elevenen, mintha az imént hangzott volna el. *Föl az álmokkal* című versének két sorát idéztem: „Kiben nyílik ki a törvénykezés virága? Aki csak önmagára hasonlít!” Nem minden célzatosság nélkül rákérdeztem: Átok-e vagy áldás ez a képtelenség a hasonulásra? Nyilván átok – válszolta gondolkodás nélkül. Az ember önmagába van zárva, s nincs remény a szabadulásra. Szeretne más lenni, de nem teheti. Így hát felméri, mire képes, s igyekszik megfelelni a feladatnak.

Nyolcvanadik születésnapján tanúskodásra jelentkezem: a közöttünk élő Páll Lajos rászabott feladatának egész életével és életművével megfelelt. Köszönjük meg, hogy nemcsak a mienk volt, hanem a mienk.

2018